

Ставлення світських установ до хрещення євреїв було неоднозначним. Фактично заохочувалась зміна віри іудеями, які проходили військову службу. Незважаючи на те, що іудеї, які йшли до збройних сил Російської імперії, не були зобов'язані приймати православ'я, хрещені євреї мали переваги перед своїми колишніми одновірцями [3.-С.107].

Що ж до установ, у віданні яких знаходилося економічне життя єврейських громад, зокрема, контори іноземних поселенців, то вони не були такими завзятими в підтримці хрещення своїх підлеглих. Справа в тому, що зміна віри могла стати причиною того, що ренегат не сплачував борг казни. Саме через прийняття православ'я не заплатив такий борг в розмірі 545 рублів вже згадуваний Йосель Хитрик, тому Катеринославська контора іноземних поселенців і виступила ініціатором розслідування хрещення, яке відбулось без узгодження з нею [2.-Спр.1758.-Арк.9-9 зв.].

Наприкінці зауважимо, що як на законодавчому, так і на рівні суспільної свідомості в період, що розглядається, прийняття іудеями православ'я не означало просту зміну віри. Ренегат фактично втрачав свою родину, якщо тільки та не хрестилась разом з ним. Він отримував нові права і мав інші обов'язки, ніж колишні його одновірці. Хрещений євреї отримував нове ім'я і прізвище, в деяких випадках беручи прізвище свого хрещеного, а в інших отримуючи прізвище, що походить від імені восприємника (як то хресник Павла ставав Павловим). Більш того. Оскільки в суспільній думці зазвичай поняття "євреї" та "іудеї" були тотожними, при хрещенні людина так би мовити "переставала бути євреєм". Типовими формулюваннями, що вживались в діловодстві, були "колишній євреї", "колишня єврейка", "вивести з нації заблудних євреїв". Таким чином, в умовах, коли церква не була відокремлена від держави, хрещення євреїв як для світської, так і для духовної влади було питанням не тільки релігійним, але і економічним, соціальним.

Джерела та література

1. Державний архів Херсонської області (ДАХО). – Ф.198: Катеринославська духовна консисторія. – Оп.1.
2. ДАХО.-Ф.207: Херсонське духовне правління. – Оп.1.
3. Хонигсман Я.С., Найман А.Я. Евреи Украины (краткий очерк истории). – К., 1992. – Ч.І.

SUMMARY

The work deals with reconstruction of the procedure of getting an allowance to Christianize the Jews. The role of clerical authorities, police, military authorities, governments is studied. The special attention is paid to the activity of parish priests in the field of the increasing of the number of Christians.

М.В. Романюк

ЗЕМЛЕРОБСТВО В МЕНОНІТСЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (перша половина ХІХ ст.)

Протягом ХІХ ст. Південна Україна була одним з найбільш економічно розвинених регіонів Російської імперії. Свою роль у розвитку регіону відіграли меноніти – сектанти-анабаптисти, які прибули до Південної України з Пруссії наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст. На території півдня України вони проживали у Хортицькому та Молочанському округах, які знаходилися відповідно на території Катеринославської губернії та Таврійської губерній.

Поява менонітів на півдні України в кінці XVIII ст. була викликана здійсненням російським урядом внутрішньополітичного курсу освоєння та колонізації малозаселених земель регіону. Розробка і впровадження даного курсу була пов'язана, по-перше, з необхідністю закріплення територіальних надбань, отриманих під час російсько-турецьких війн, і по-друге – збільшення кількості землеробського населення імперії. Катерина II була переконана, що землеробство є першою і головною життєвою необхідністю, до якої треба заохочувати людей. Меноніти ж вважали, що праця на землі – богоугодне заняття, оброблюючи землю, вони продовжують справу Господа. Саме тому вони, як ніхто інший, підходили для виконання поставленого завдання.

Розвиток землеробства в менонітських колоніях півдня України був зумовлений кількома основними факторами, а саме: 1) географічними та кліматичними умовами регіону; 2) матеріальним станом переселенців; 3) впливом ринкових відносин; 4) особливостями землеволодіння та землекористування колоністів; 5) діяльністю сільськогосподарських товариств. Розглянемо дані фактори більш детально.

Умови для землеробства у південноукраїнських губерніях, де знаходились менонітські округи, були різними. Місцевість Хортицького округу була горбиста, з сухим кліматом, гостро відчувався брак вологи. Менонітам доводилось звикати до нових умов, несприятливих для землеробства.

Зовсім іншими були географічні умови в Молочанському окрузі. Він розташовувався на рівнинній місцевості та мав значні земельні площі, які зрошувалися притоками р. Молочної. В той же час орні землі молочанських колоній були відкриті всім вітрам. Ґрунт на території Хортицького округу не відзначався родючістю, тоді як сприятливі умови на р. Молочній у подальшому забезпечували непогані перспективи для розвитку господарства цих колоній.

Південна Україна завжди була регіоном ризикованого землеробства. Сільському господарству взагалі характерна нестабільність у зв'язку з залежністю врожаю від природних умов. Посухи, дефіцит водних ресурсів, вітри-суховії, сарана були постійними супутниками селянина-землероба. Вони знищували сільськогосподарські культури та призводили до голоду. Ситуація ускладнювалася тим, що в перші десятиліття XIX ст. меноніти мали адаптуватися до нових умов та оволодіти новими навичками ведення господарства.

Розвитку менонітських господарств сприяли досвід та знання поселенців разом з пільгами та допомогою з боку російської держави. Слід зазначити, що матеріальний стан колоністів був не однаковим: хортицькі переселенці були значно бідніші, ніж ті, що переселилися пізніше до Молочанського округу. Значну частину перших складали ремісники, які не володіли сільськогосподарськими навичками, тоді як переселенці на Молочні Води були переважно вмілими землеробами.

Вже в першій половині XIX ст. у сільському господарстві впроваджувалися ринкові відносини. Широке використання найманої праці та сучасної техніки прискорювали процес його якісного зростання та обміну досвідом з місцевим населенням. Так, в 1843 р. у молочанських господарів працювали 242 українських та 84 менонітських робітники [1.-С.142]. В багаті господарства робітники з власним знаряддям та робочою худобою не приймалися [2.-Ф.89.-Оп.1.-Спр.1507.-Арк.10]. У господарствах з 65 та більше десятин землі був весь набір землеробських знарядь і достатня кількість худоби. Українські наймані робітники запозичували методи господарювання менонітів. В колоніях адаптувалися традиційні та з'являлись нові землеробські знаряддя. Для кращої оранки були сконструйовані плуги Б. Варкентіна та І. Дірксона. Для очистки хлібних злаків з'явилась машина І.Фрізена. Дірк Дік винайшов розпашник – знаряддя для обробки землі під плантації та сади. Протягом наступних років ці знаряддя розповсюджувались на півдні України [2.-Ф.6.-Оп.5.-Спр.264.-Арк.1; 3.-С.172; 4.-Ф.398.-Оп.29.-Спр.8369.-Арк.43].

Сільськогосподарські товариства стимулювали розвиток землеробства в колоніях. В 1830 р. “Сільськогосподарське товариство” було створено у Молочанському окрузі, а в 1832 р. – у Хортиці. Хортицьке сільськогосподарське товариство ставило ті ж завдання, що й молочанське, але його роль була значно скромнішою.

З 1830 по 1848 р. головою Молочанського сільськогосподарського товариства був І. Корніс. В його обов’язки входило рекомендувати нові заходи для покращення господарства колоній. Іоган Корніс мав підтримку чиновників у Катеринославі, Одесі та Санкт-Петербурзі і мусив доводити свою відданість новій державі. Він став “генератором ідей” у колоніях, але його авторитет та досвід поширювався також серед ногайців, українського та російського населення. Корніс співробітничав з різними сектантами – гутерами, молоканами та духоборами. Крім цього, він створив сільськогосподарську програму для місцевих молодих господарів та допомагав перетворювати їх поселення у зразкові [4.-Ф.398.-Оп.21.-Спр.7177.-Арк.23-378]. Корніс намагався покращувати стан господарства в селах, що знаходились поблизу колоній. Урядові чиновники звертались за допомогою до нього для здійснення проекту поселення кочових ногайців. Корніс сприяв заснуванню їх поселення Аккерман. Його робота була визнана та оцінена урядом. Корніса декілька разів відвідували представники царської родини, які дарували йому землі. Все це разом зміцнювало його авторитет, що в свою чергу, дозволяло йому запроваджувати в життя нові плани аж до його смерті у 1848 р. Під керівництвом І. Корніса в колоніях були запроваджені раціональні методи господарювання.

Зупинимось на питанні землекористування та землеволодіння. Земля в кожній колонії була розділена на садибну, сінокісну, землі вигону та орну. Остання знаходилася у безпосередній близькості до села і розділялась на чотири поля (чотиріпільна система). Садибні та орні землі знаходилися виключно у спадковому володінні подвірних господарів кожного поселення. Порядок спадкування в менонітських колоніях був таким: двір-господарство менонітів, що володіли 65 десятинами землі, не дробилося (до 1860-х рр.), воно цілком переходило в одноосібне спадкове володіння тому з прямих нащадків, кого визнавали спроможним успішно його вести [5.-С.158]. Частіше всього ним ставав молодший із синів, який поступово переймав функції голови господарства.

Рівень розвитку землеробства у менонітських округах значно відрізнявся. Успіхи в землеробстві були більші у Молочанському окрузі, ніж у Хортицькому. Головною галуззю землеробства в менонітських колоніях було хліборобство. Садівництво та городництво виконували допоміжну роль.

В історії розвитку землеробства менонітських колоній можна виділити два етапи. На першому етапі (початок – 40-50-ті рр. XIX ст.) землеробство в менонітських округах відігравало другорядну роль. Але в колоніях поступово збільшувалася кількість посівних культур. Ішли пошуки нових засобів отримання високих врожаїв.

На другому етапі (з 50-60-х рр. XIX ст.) господарства остаточно набувають торговельного характеру. Треба зазначити, що частково цьому сприяло збільшення попиту на зерно на світовому ринку, скасування міжнародних тарифів на ввезений товар, вдосконалення міжнародних комунікацій та швидкий розвиток морських та річкових портів та міст Новоросії, багато з яких знаходились поблизу менонітських колоній.

У першій половині XIX ст. менонітські колонії являли собою експериментальну ферму, тому що автоматичне перенесення своїх землеробських навичок у нові умови було неможливим [4.-Ф.381.-Оп.46.-Спр.10.-Арк.10]. Певною мірою меноніти могли спертися на місцеві традиції. Але через обмежений розмір своїх ділянок вони не могли піти традиційним для даної місцевості шляхом. Це змусило менонітів

започаткувати раціональне господарство з своїми особливостями: заміною волів кіньми, використанням угноювання та адаптованих знарядь праці [6.-С.66].

У перші десятиліття XIX ст. в хліборобстві серед зернових культур надавали перевагу житю. Також вирощували пшеницю, овес, ячмінь, просо [7.-Ф.134.-Оп.1.-Спр.253.-Арк.1]. Для визначення рівня врожайності зернових культур в менонітських округах, скористаємося відомостями за 1809 р. про врожай хлібних культур в селах Катеринославської і Таврійської губерній.

Таблиця 1. Врожайність зернових культур у поселеннях Катеринославської та Таврійської губерній (1809 р.)

№	Поселення	Середній посів однієї родини, четвертей *	Середній врожай однієї родини, четвертей	Врожай- ність
1	Хортицькі	6	19	1:3
2	Молочанські (менонітські)	7	44	1:6
3	Молочанські (колоністські)	8	16	1:2
4	Іозефстальські	6	25,5	1:4

* 1 чверть дорівнює 8 пудам, 1 пуд важить 16,38 кг.

У документах виділяють окремо менонітські та колоністські поселення. До групи колоністських сіл відносили поселення католиків та лютеран. Хортицькі менонітські та іозефстальські колоністські села знаходились у Катеринославській губернії. Всі молочанські поселення розташовувались у Таврійській губернії. Колонії в Катеринославській губернії почали з'являтися на п'ять років раніше, ніж у Таврійській губернії. За даними 1809 р. половина з хортицьких поселень існували вісімнадцять років, тоді як молочанські – до п'яти [7.-Ф.134.-Оп.1.-Спр.157.-Арк.7-8]. Але вони мали значну кількість ремісників, які одночасно займалися землеробством. Удосконалювати свої землеробські навички та одночасно займатись ремеслом було нелегко, і це відбувалось з великими труднощами. Переселенці до молочанських поселень пройшли соціальний і фінансовий відбір. Більша їх частина ще в Пруссії зарекомендували себе як добрі господарі. Це пояснює вищі показники врожайності в молочанських менонітських поселеннях. За відомостями В.М. Кабузана, в 1809 р. врожайність в українських селах на півдні України становила сам: 3,7 [8.-С.190]. У Молочанських же менонітських поселеннях врожайність була вищою майже в два рази.

Згодом земля в колоніях почала виснажуватися, урожайність у 1820-ті рр. знизилась. Шляхом багатьох спроб та спостережень Корніс прийшов до переконання, що через сухість степового ґрунту “чорний пар” – найкращий засіб для утримання зимової вологи у землі, що гарантує добрий урожай. У 1835 р. він запровадив у Молочанському окрузі обов'язкове використання “чорного пару”, в інших менонітських колоніях це сталося у 1838 р. Поштовхом для цього нововведення стала загибель посіву в колоніях у 1833 р. Весняні бурі спустошили орні поля та луки. 1834 р. знову був невдалим – урожай отримали лише два господарі з Мюнстербергу та Руднервейде, які використовували “чорний пар” [3.-С.147-148]. Це переконало всіх противників у необхідності переходу до нової землеробської системи.

Коли з 1838 р. менонітські колонії перейшли до чотирипільної системи, 25 з 65 десятин відводилося під рілля: 3/4 – засівалось хлібом, 1/4 – знаходилась під

“паром”, 1/6 незасіяної землі відводилась під картоплю. В результаті врожаї почали зростати. Треба зазначити, що в більшості українських сіл на цей час існувала трипільна система і українське селянство майже не дотримувалося сівозміни. Згодом менонітська аграрна система була запозичена іншими колоністами та державними селянами, помешкання яких знаходились поблизу.

Меноніти займалися розведенням садів та городніх культур. З 1819 р. кожен господар був зобов'язаний виростити на 0,5 десятини його садиби фруктові дерева. Нова програма почала здійснюватись у 1842 р.: кожне селище повинно було мати на 1,5 десятинах плантації садових дерев.

Результатом розвитку садівництва стало збільшення кількості дерев у Молочанському окрузі в 1806-1809 рр. на 124%, що було пов'язано з необхідністю захисту цих поселень від вітрів та для покращення природних умов. У Хортицькому окрузі, навпаки, відбувається зменшення кількості дерев на 30%, що пояснюється вирубною в хортицьких колоніях диких фруктових дерев. Перевага надавалася розведенню окультурених саджанців, які з часом могли дати більший урожай, а плоди їх мали кращу смакову якість та стійкість до шкідників. Саджанці фруктових дерев спочатку привозили з Криму, але на доставку витрачалося забагато часу, тому більшість з них не приживалася. Після таких прорахунків саджанці почали купляти у садах найближчих поселень.

Найбільші успіхи були досягнуті в 40-50-ті рр. XIX ст. під час активної діяльності Іогана Корніса. У Хортицькому окрузі загальна кількість вирощених дерев зросла від 106 966 у 1841 р. до 1314367 у 1852 р., тоді як у Молочанському їх кількість зросла від 302941 до 6141638 дерев у ті ж самі роки. Надалі кількість дерев продовжувала зростати. Приклад менонітських колоній у розведенні фруктових дерев підштовхував українські села до змагання. У ногайських татар почали з'являтися правильно посаджені сади. У інших колоністів поширилися “питомники та школи плодкових дерев”, де вирощувались саджанці [1.-С.136-138].

У Західній Європі картопля була визнана рятівним продуктивним ресурсом, особливо в неврожайні роки. Меноніти отримали навички вирощування цієї культури в Пруссії. Її висока врожайність та відносна невимогливість зацікавили російський уряд, який шукав шляхи забезпечення населення продовольством. Указом від 16 лютого 1842 р. "Про заходи для поширення посівів картоплі" ця культура мала вирощуватись кожним сільським товариством на окремій ділянці [9.-С.93].

У цей час Іоган Корніс став членом-кореспондентом Вченого Комітету Міністерства державного майна. Саме тому таврійський губернатор доручив йому контролювати вирощування цієї культури спочатку в Мелітопольському та Дніпровському, а згодом і Бердянському повітах. І. Корніс призначав у кожне сільське товариство меноніта, який керував посадкою, збором та зберіганням картоплі. Розпорядження Корніса та призначених менонітів мали виконуватись, за це несли відповідальність сільські та волосні начальники. Корніс у кожному селі під час об'їзду ділянок з картоплею забезпечувався кіньми та квартирою. Розведення картоплі в державних та ногайських селах проходило успішно. Відповідальні меноніти та селяни, які добивались успіхів у вирощуванні нової для півдня України культури, нагороджувались державними преміями та медалями [2.-Ф.89.-Оп.1.-Спр.1123.-Арк.10зв.-11, Спр.930.-Арк.9-465].

Менонітські колонії засновувались як землеробські поселення. Упродовж XIX ст. в них розвивались такі галузі як хліборобство, садівництво, городництво. Уряд з особливою турботою ставився до цієї групи колоністів. І вони постійно доводили свою лояльність владі. Меноніти ділилися своїм господарчим досвідом з місцевим населенням. У неврожайні роки вони ділилися хлібом зі своїх запасних магазинів. Вже в першій половині XIX ст. їх господарчий досвід сприймався державними селянами, ногайцями та іншими колоністами, але лише тими, які жили

поблизу менонітських поселень. Ці групи населення запозичили чотирипільну систему з “чорним паром”, почали вирощувати картоплю та використовувати менонітські землеробські знаряддя.

Джерела та література

1. Корнис И. О состоянии хозяйства в Молочанских Менонистских колониях в 1843 году // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1844. – Ч. XI.
2. Державний архів Одеської області.
3. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. – М., 1916.
4. Російський державний історичний архів.
5. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб., 1869. – Вып. 1.
6. Скальковский А.А. О хлебопашестве в Новороссийском крае // Журнал Министерства внутренних дел. – 1851. – Кн. 7.
7. Державний архів Дніпропетровської області.
8. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первая половина XIX в. – М., 1976.
9. Полное Собрание Законов Российской империи. – Собрание II. – Т. XII. – Отд. I. – №15296.

SUMMARY

This article is dedicated to the problem of the development of agriculture in Mennonite colonies in the south of Ukraine. Branches of agriculture such as growing of grain, gardening, planting of mulberry, productivity, crop rotation and usage of “black fallow” are examined in work.

Б.А. Бровко, В.М. Кириченко

ЗВ'ЯЗКИ Я.П. НОВИЦЬКОГО З ВІДОМИМИ ДІЯЧАМИ НАУКИ І КУЛЬТУРИ

Відомому запорізькому краєзнавцю Якову Павловичу Новицькому протягом всього життя щастило спілкуватися з багатьма відомими діячами у галузі освіти, науки і культури. Але це не було просте везіння, бо Яків Павлович вмів обирати собі друзів й партнерів для спілкування. Вперше ця риса характеру вченого проявилась під час зустрічі тоді ще молодій людини Я.П. Новицького з організатором початкових земських шкіл півдня України, відомим педагогом, бароном М.О. Корфом. Микола Олександрович не тільки наставив Якова Павловича на шлях педагогічної роботи (саме після зустрічі з бароном Новицький став вчителем), але і знайшов у ньому однодумця, доброго помічника. Корф неодноразово запрошував починаючого педагога “на відпочинок” до своєї садиби у с. Нескучному (тепер Великоновоселівського району Донецької області) і там допускав його до свята святих любого науковця – власної бібліотеки. Певні натяки дають нам можливість припустити, що саме у бібліотеці М.О. Корфа Я.П. Новицький зустрів історичні праці М.І. Костомарова, в яких вперше і дізнався про свого пращура Г.І. Новицького. Залишається лише гадати про зміст розмов і дискусій, що проходили між Миколою Олександровичем і Яковом Павловичем. На жаль, писемних свідощів такого спілкування не збереглося. Разом з тим, у фонді рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології (далі ІМФЕ) ім. М.Т. Рильського НАН України знаходяться листи від Корфа до Новицького за 1881-1883 рр., які підтверджують щирість стосунків між цими людьми [1].

Новицький підтримував тісні контакти з багатьма краєзнавцями України, але особливо потрібно виділити його зв'язки з відомим колекціонером історико-